
RECENZJE

Sławomir Czerwiński i wychowanie państwowe, praca zbiorowa
pod red. Piotra Gołdyna, Książnica Pedagogiczna
im. Alfonsa Parczewskiego w Kaliszu, Kaliskie Towarzystwo
Przyjaciół Nauk, Kalisz 2016, 216 s.

W roku 2018 przypada setna rocznica odzyskania przez Polskę niepodległości. Z tego powodu warto przybliżyć są zwłaszcza te prace, które dziś, z perspektywy minionych stu lat, podejmują problematykę związaną z historią II Rzeczypospolitej i historią osób, które wtedy odegrały dużą rolę w wychowaniu i kształceniu młodego pokolenia obywateli.

Władze państwowe Polski po stu dwudziestu trzech latach niewoli rozpoczęły budowę nowoczesnego państwa. Jednocześnie dostrzegły istotną rolę, jaką miała w tym procesie odegrać edukacja. Nic zatem dziwnego, że oświata w II Rzeczypospolitej od wielu lat cieszy się dużym zainteresowaniem badaczy. Wskazuje na to pokaźna liczba prac poświęconych tej tematyce. Warto w tym miejscu wspomnieć autorów zajmujących się tą problematyką, m.in. Krzysztofa Jakubiaka, Ludwika Malinowskiego, Elżbietę Magierę, Tomasza Maliszewskiego, Joannę Sadowską i in.

Zagadnienie wychowania państwowego jest istotnym i stale obecnym tematem prac naukowych. Obserwuje się również zainteresowanie poglądami znaczących pedagogów tego nurtu. W tę tendencję wpisuje się praca zbiorowa *Sławomir Czerwiński i wychowanie państwowe*, wydana w 2016 r. pod redakcją Piotra Gołdyna. Publikacja ta ukazuje w ciekawy i przystępny sposób problematykę wychowania państwowego prowadzonego w przedwojennej Polsce. Ponadto przybliży czytelnikowi postać Sławomira Czerwińskiego (1885–1931), sprawującego z ramienia sanacji urząd Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach 1929–1931. Gołdyn we *Wstępie* zwrócił uwagę, że

Czerwiński należy do grona mniej znanych pedagogów II Rzeczypospolitej i że jest często pomijany w wielu pracach naukowych poświęconych dziejom oświaty w tym czasie, głównie ze względu na politykę prowadzoną przez władze PRL (s. 7). Jednak ze względu na swoją działalność na rzecz oświaty i wychowania zasługuje niewątpliwie, aby obecnie przywrócić o nim pamięć.

Praca została wydana w 2016 r., czyli w 85. rocznicę śmierci Czerwińskiego. Inicjatywa przybliżenia jego postaci szerszemu ogółowi czytelników wyszła ze strony kaliskiego środowiska naukowego. Kalisz był bowiem miejscem urodzenia, dojrzewania i działalności Czerwińskiego. Tu przyszedł minister uczestniczył w strajku szkolnym w 1905 r.

Warto zwrócić jednak uwagę, że recenzowana praca nie jest pierwszą inicjatywą środowiska kaliskiego mającą na celu upamiętnienie tego ministra. Wydanie pracy zbiorowej zostało poprzedzone publikacją popularnonaukową autorstwa Gołdyna *Sławomir Czerwiński (1885–1931). Minister oświaty, przyjaciel Kalisza* (2013). Praca ta została wydana w ramach serii „Kaliszanie”. Drugim działaniem było zorganizowanie konferencji o tym samym tytule co recenzowana praca, tj. *Sławomir Czerwiński i wychowanie państwowe*. W roku 2016 Gołdyn w pracy *Region i książka: szkice z dziejów książki regionalnej* opublikował także artykuł *Sławomir Czerwiński w literaturze memuarystycznej*. Recenzowana książka stanowi zatem kolejne – i jak zapowiada we wstępie Gołdyn nie ostatnie – działanie mające na celu przywrócenie pamięci o tej postaci (s. 8–9).

Recenzowana praca składa się z czterech części, w których znajduje się jedenaście tekstów. Ich autorzy pochodzą z ośrodków naukowych całej Polski: Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Wydział Pedagogiczno-Artystyczny w Kaliszu), Uniwersytetu Wrocławskiego, Regionalnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli „WOM” w Częstochowie, Uniwersytetu Szczecińskiego, Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytetu w Białymstoku oraz Uniwersytetu Gdańskiego. Różnorodność spojrzeń na życie i działalność Czerwińskiego czyni recenzowaną pracę cenną i interesującą.

Pierwsza, wstępna część składa się z dwóch tekstów: Gołdyna (*Wstęp*) i Krzysztofa Jakubiaka (*Trwałe wartości i współczesne konotacje wychowania państwowego z okresu II Rzeczypospolitej*). Druga część „Sławomir Czerwiński i jego współpracownicy” zawiera trzy teksty: Krzysztofa Walczaka (*Kalisz Sławomira Czerwińskiego. Instytucje, ludzie, wydarzenia*), Ewy Andrysiak (*Książka w życiu Sławomira Czerwińskiego*) i Jarosława Durki (*Ks. Bronisław Żongołłowicz jako wiceminister oświaty w latach 1930–1931*). Trzecia, najbardziej obszerna część „Wychowanie państwowe” składa się z pięciu tekstów: Joanny Król (*Kontrowersje wokół ideału wychowania państwowego Sławomira Czerwińskiego*), Elżbiety Magiery (*Organizacja wychowania państwowego w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1932–1939*), Teresy Gumuły (*Czasopisma pedagogiczne i oświatowe o wychowaniu państwowym w latach 1928–1933*), Agaty Samsel (*Wychowanie państwowe*

w przedszkolach II Rzeczypospolitej na łamach miesięcznika „Przedszkole” 1933–1939) i Urszuli Wróblewskiej (*Karaimi wobec form wychowania państwowego w Drugiej Rzeczypospolitej*). Na ostatnią część „Ad vocem” składa się jeden tekst autorstwa Katarzyny Grysińskiej-Jarmuły – *Czy Polaków można było skutecznie zgermanizować i zrobić z nich przykładowych obywateli państwa pruskiego (Cesarstwa Niemieckiego)? Uwagi na temat założeń zawartych w memoriałach Bogdana Hutten-Czapskiego*. Ponadto większość artykułów podzielona została na podrozdziały, co czyni przejrzystymi poszczególne części pracy.

Autorzy wymienionych artykułów ukazali przede wszystkim wielowątkowość działalności Czerwińskiego. Przedstawiali przebieg jego życia, cechy charakteru, a także szeroki kontekst czasu jego aktywności. Czerwiński był politykiem związanym z obozem piłsudczyckim, członkiem BBWR. W związku z tym jego działalność wpisywała się w nurt wychowania państwowego. Na gruncie myśli pedagogicznej podkreślił on rolę wychowania obywatelskiego, jako najważniejszego elementu wychowania państwowego, co opisał w pracy *O nowy ideał wychowawczy*, wydanej w 1931 r.

Teksty umieszczone w części „Sławomir Czerwiński i jego współpracownicy”, ukazują go jako osobę energiczną, zdolną, pracowitą, charyzmatyczną, oddaną Józefowi Piłsudskiemu oraz obdarzoną dużymi zdolnościami oratorskimi. Oprócz zasług na polu edukacji, Czerwiński bardzo cenił także kulturę i sztukę. Szczególnie istotna w jego życiu była literatura, o czym przekonuje czytelników Ewa Andrysiak w artykule *Książka w życiu Sławomira Czerwińskiego*. Wskazuje, że Czerwiński był człowiekiem odczytanym. Należał nawet do Komisji Oceny Książek do Czytania dla Dzieci i Młodzieży. Swoje zainteresowania literackie potwierdził pisząc w 1918 r. doktorat poświęcony powieściopisarce Elżbiecie Jaraczewskiej (1791–1832), który został wydany w 1930 r. w serii „Prace Historyczno-Literackie” (s. 48). Ponadto brał udział w sprowadzeniu do Polski w 1931 r. *Psałterza Floriańskiego* (s. 45). Wyekspozowane przez autorkę tekstu wydarzenia z życia Czerwińskiego związane z jego działalnością na rzecz kultury polskiej i czytelnictwa są bardzo ciekawe, jednak większe uporządkowanie tekstu wyeliminowałoby pewien niedosyt odczuwany podczas jego lektury.

Wychowanie obywatelskie było dla Czerwińskiego celem priorytetowym. Swoje przemyślenia na temat kondycji oświaty polskiej i wychowania młodego pokolenia podsumował koniecznością opracowania nowego ideału wychowawczego: bojownika-pracownika. Ideał ten nakreślił w 1930 r. Jego zdaniem był on „oryginalny, w swoich podstawach tradycyjnie polski i nawiązujący do dorobku Komisji Edukacji Narodowej” (s. 79). Łatwo też dostrzec jego powiązanie ze znanym powiedzeniem Józefa Piłsudskiego o romantyzmie celów i pozytywizmie środków do ich realizacji oraz z filozofią społeczną piłsudczyków, która nie postrzegała romantyzmu i pozytywizmu jako idei opozycyjnych względem siebie, lecz jako nawzajem się uzupełniające (s. 81). W ramach ideału stworzonego

przez Czerwińskiego romantyczne (a więc wzniosłe, dalekosiężne) cele reprezentował „bojownik”, zaś dobieranie pozytywistycznych (czyli w danej sytuacji realnych, racjonalnych) środków ich realizacji – „pracownik”. Zdaniem oddanego Piłsudskiemu pedagoga i ministra – dążenie do osiągnięcia tego ideału na gruncie edukacyjnym byłoby dla tej sfery uzdrowieniem, czyli sanacją.

W realizacji nakreślonego przez Czerwińskiego ideału wychowania obywatelskiego ważną rolę odegrali także jego współpracownicy. Szczególną postacią był ks. Bronisław Żongołłowicz (1870–1944), profesor prawa kanonicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz wiceminister oświaty w latach 1930–1931. Jego sylwetka i działalność zostały przedstawione w artykule Jarosława Durki *Ks. Bronisław Żongołłowicz jako wiceminister oświaty w latach 1930–1931*. Autor tekstu do opisanie postaci zastępcy i pomocnika Czerwińskiego wykorzystał bogatą bazę źródłową, w tym *Dzienniki 1930–1936* Żongołłowicza, opracowane przez Dorotę Zamojską i wydane w 2004 r. Jak wskazał Durka, ów wiceminister, jako ksiądz – wspomagał Czerwińskiego (protestanta i członka Wielkiej Łoży Narodowej Polski) w relacjach z Kościołem katolickim, a jako czynny wykładowca uniwersytecki – pośredniczył w kontaktach ministra ze środowiskiem akademickim. Podobnie jak Czerwiński, Żongołłowicz był wiernym piłsudczykiem, oddanym patriotą i jednym z głównych realizatorów polityki sanacyjnej w szkolnictwie, ale jednocześnie człowiekiem upartym, o trudnym charakterze (s. 71). Uczestniczył w podejmowaniu licznych ważnych decyzji dotyczących funkcjonowania uczelni wyższych w Polsce. Poprzez wszystkie swoje działania „starał się służyć idei budowy silnej, sprawiedliwej i wielkiej Polski” (s. 66), zalecając „sanację sanacji”, krytykowanej przez niego za egoizm związanych z nią ludzi (s. 67).

Wychowanie państwowe w II Rzeczypospolitej, w latach pełnienia funkcji ministra WRiOP przez Czerwińskiego, było realizowane na różnych etapach edukacyjnych. Elżbieta Magiera w swoim artykule *Organizacja wychowania państwowego w szkolnictwie powszechnym Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1932–1939* pokazała wprowadzanie treści sanacyjnych na poziomie szkolnictwa powszechnego.

Przyjęty przez Ministerstwo WRiOP *Statut publicznych szkół powszechnych* wskazywał na konieczność współpracy wszystkich środowisk wychowawczych dziecka, aby oddziaływania były spójne i miały jeden wspólny cel – wychowanie obywatela w duchu wychowania państwowego. Elżbieta Magiera opisuje czynniki wymienione w *Statucie*, które miały odpowiadać za planowanie, organizację i realizację tak rozumianego programu wychowawczego. Były to m.in. działania kierownika szkoły i nauczycieli w szkole, ich pozaszkolne oddziaływania na dzieci i młodzież, atmosfera wychowawcza, a także traktowanie pracy dydaktycznej jako integralnego składnika wychowania. Istotna była również pomoc w samowychowaniu poprzez kształtowanie w uczniach samodzielności, aktyw-

ności, rzetelności i systematyczności. Wpływały one również na budowanie pozytywnego stosunku do pracy.

Ważnym czynnikiem wpływającym na wychowanie uczniów było organizowanie ich życia zbiorowego (s. 100). W II Rzeczypospolitej liczba kół szkolnych, międzyszkolnych i organizacji młodzieżowych była znaczna. Dzieci i młodzież mieli szerokie możliwości wyboru, co do przynależności do którejś z organizacji. Organizacje te miały duże znaczenie w realizowaniu wychowania państwowego, gdyż kształtowały pożądane ówczesnie postawy społeczne. Magiera zwięźle opisuje niektóre jednostki organizacyjne, jak: drużyny Związku Harcerstwa Polskiego, koła Polskiego Czerwonego Krzyża i Polskiego Białego Krzyża, Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Ligi Morskiej i Kolonialnej, spółdzielnie uczniowskie, Szkolne Kasy Oszczędności, a także samorząd uczniowski.

Poza działalnością w organizacjach i kołach młodzieżowych, a także poza bezpośrednim wpływem oddziaływania wychowawczego podczas lekcji, ważnym elementem wychowania państwowego, mającym na celu rozbudzanie patriotyzmu wśród uczniów szkół powszechnych, były obchody uroczystości szkolnych, państwowych oraz udział w wycieczkach szkolnych.

Agata Samsel w tekście *Wychowanie państwowe w przedszkolach II Rzeczypospolitej na łamach miesięcznika „Przedszkole” 1933–1939*, opisuje stosowane w II RP formy oddziaływania patriotycznego na dzieci na poziomie przedszkolnym, takie jak: zaznajamianie z zadaniami i bohaterskimi postawami służb i formacji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo w kraju, obcowanie z symbolami państwowymi, obchody świąt kościelnych i urodzin Marszałka Piłsudskiego (s. 156–157) itp. Ważne było też oddziaływanie na dzieci poprzez czytanki, opowiadania i wiersze. Fragmenty tych tekstów autorka zamieściła w swym artykule, co należy uznać za cenną egzemplifikację.

Opisane przez obie autorki formy oddziaływania na młodsze dzieci potwierdzają stwierdzenie Elżbiety Magiery zawarte w podsumowaniu jej artykułu, że organizacja wychowania państwowego dysponowała bogactwem form i środków wychowawczych, które zasadniczo wpływały na atrakcyjność i siłę wychowania państwowego wśród uczniów szkół powszechnych (s. 122).

Zaangażowanie Czerwińskiego w różne obszary oświaty potwierdza artykuł Teresy Gumuły *Czasopisma pedagogiczne i oświatowe o wychowaniu państwowym w latach 1928–1933*. Autorka przedstawiła poglądy i działalność Czerwińskiego na podstawie analizy artykułów publikowanych na łamach czasopism pedagogicznych wydawanych w latach 1928–1933, takich jak: „Zręb”, „Oświaty i Wychowania”, „Muzeum”, „Przegląd Pedagogiczny”. Ciekawym wątkiem tej analizy jest odnotowanie aktywności Czerwińskiego w obszarach: wspierania realizacji zadań szkolnictwa powszechnego, rozwoju szkolnictwa zawodowego i oświaty pozaszkolnej, szkolnictwa artystycznego i wyższego, a także wspierania inicjatyw, które służyły rozwojowi potrzeb kulturalnych u młodych obywateli Rzeczypospolitej (s. 145).

Cenne uzupełnienie opisu wychowania państwowego ukazanego w recenzowanej pracy stanowi artykuł Urszuli Wróblewskiej, która omawia problematykę mniejszości narodowych w II Rzeczypospolitej i postaw przyjmowanych wobec nich przez władze rządowe. Autorka pokazała Karaimów, których liczność była najmniejsza spośród wszystkich w ówczesnej RP. Wyniki badań nad tą mniejszością są ważnym uzupełnieniem wiedzy na temat relacji ówczesnego państwa polskiego i mniejszości narodowych. Ukazują one, iż Karaimi byli grupą silnie zasymilowaną z polskim państwem, charakteryzującą się wysokim poziomem lojalności wobec państwa polskiego przejawiającym się m.in. w zaadoptowaniu wzorców postępowania obowiązujących w polskich szkołach powszechnych, działalność w organizacjach społecznych i instytucjach państwowych wspierających budowę kraju.

Ważną częścią recenzowanej pracy jest artykuł Joanny Król, który pozwala obiektywniej spojrzeć na postać i osiągnięcia Czerwińskiego, a także na istotę wychowania państwowego. Autorka wyjaśnia kontrowersje wokół tego zagadnienia i wobec poszczególnych działań ministra, które były wielokrotnie przedmiotem ostrej krytyki ze strony opozycji. W swoich rozważaniach Król poruszyła takie zagadnienia, jak: upolitycznienie edukacji, w tym także kwestię wzywania do otaczania kultem osoby i dzieł Piłsudskiego, polityka wobec mniejszości narodowych, zależności między wychowaniem państwowym i narodowym, a także relacje pedagogiki państwowej i religii.

Krzysztof Jakubiak w swym teście *Trwałe wartości i współczesne konotacje wychowania państwowego z okresu II Rzeczypospolitej* zwrócił uwagę na ponadczasowe treści poglądów Czerwińskiego. Podkreślił konieczność wprowadzenia zmian w aktualnie prowadzonym wychowaniu obywatelskim i wskazał na mankamenty współczesnej polityki edukacyjnej. Są to według niego: niedookreślenie pojęcia patriotyzmu, brak dyskusji o państwie jako o wartości, brak upowszechniania imponderabiliów w społeczeństwie, a także brak intensywnej dyskusji na temat kształtowania świadomości państwowej (s. 12). Te problemowe obszary powinny stać się przedmiotem zainteresowania współczesnych pedagogów i być uwzględniane nie tylko w dyskusji akademickiej, ale też w codziennej praktyce wychowawczej, gdyż „państwo jest silne i posiada autorytet, gdy wspierają je i kontrolują obywatele oraz gdy władza ma poparcie i zaufanie społeczeństwa” (s. 16).

Ciekawym uzupełnieniem recenzowanej pracy jest ostatnia jej część „Ad vocem”, w której Katarzyna Grysińska-Jarmuła, na podstawie analizy memoriałów hrabiego Bogdana Hutten-Czapskiego (1851–1937), aktywnego pruskiego działacza politycznego i majora armii pruskiej, odpowiada na pytanie dotyczące skuteczności germanizacji Polaków i prób uczynienia ich przykładnymi obywatelami Cesarstwa Niemieckiego. Choć rozdział ten nie jest związany bezpośrednio z tematyką całej pracy, to przybliży nieznane dotąd źródła i ukazuje

przyczyny, które pozwoliły na uchronienie kultury polskiej przed germanizacją, m.in. nieumiejętność Polaków do podporządkowania się ustawodawstwu rządowemu (s. 215), prowadzone przez nich agitacje i działania w społeczno-kulturalne potwierdzające silne dążenia niepodległościowe narodu polskiego (s. 214), oddziaływanie na społeczeństwo duchowieństwa polskiego (s. 211), silny wpływ rodziców na dzieci w polskich rodzinach oraz słaba znajomość języka niemieckiego przez dużą część najmłodszego pokolenia Polaków (s. 210).

Niewątpliwym walorem recenzowanej publikacji jest wielostronne ujęcie i spojrzenie na Czerwińskiego – na jego życie, działalność edukacyjną i kulturalną, a także na jego wkład w ideologię i proces wychowania państwowego. W większości artykułów przytoczone zostały liczne cytaty z różnych prac Czerwińskiego. Szczególnie bogaty we fragmenty z wywiadów i przemówień oraz mniej znane materiały jest artykuł autorstwa Ewy Andrysiak. Recenzowana praca w wielu miejscach opatrzona jest bogatymi przypisami odautorskimi, które z jednej strony są cennym uzupełnieniem treści poszczególnych artykułów, lecz z drugiej momentami utrudniają czytanie zwięzłego tekstu.

Książka *Sławomir Czerwiński i wychowanie państwowe* jest cennym uzupełnieniem dotychczasowych studiów z zakresu historii wychowania. Praca ta z pewnością nie wyczerpuje poruszanej w niej tematyki, lecz może stanowić zachętę do dalszych badań nad nieco zapomnianą postacią przedwojennego ministra, jego działalnością i jego miejscem w myśli i praktyce pedagogicznej II Rzeczypospolitej. Rozważania na temat aktualności wartości wychowania państwowego i współczesnej jego kondycji dowodzą znaczenia, jakie ta problematyka powinna mieć dla pedagogów, także dziś.

Magdalena Rzepka

Uniwersytet Warszawski

ORCID 0000-0002-3285-1147

Agata Siwiec, *Publicystyka społeczna Izabeli Moszczeńskiej.*

Wybór, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu

Szczecińskiego, Rozprawy i studia, t. (1050) 976,

Szczecin 2017, 154 s.

W ostatnim czasie wzrasta zainteresowanie sprawą wychowania i emancypacji kobiet na przełomie XIX i XX w. Jedną z ciekawszych autorek, której